

אייל בן-ארי

אנתרופולוגיה במלחמה

מבפנים / מבחוץ

אסף חזני. כזה וכזה תאכל חרב: אנתרופולוגיה במלחמה - יומן שדה.
הוצאת עברית, 2025, 238 עמודים.

ספר זה, שיצא לאור בינואר 2025, מבוסס על "יומן שדה" מטריד ומעורר מחשבה שכתב אסף חזני, אנתרופולוג וקצין במילואים, ששירת במטה אוגדתי במהלך הלחימה בעזה בחודשיה הראשונים של מלחמת "חרבות ברזל". תוך שילוב של מבט צבאי פנימי וניתוח אנתרופולוגי, חזני מגיש לקוראים אוסף מרשים מאוד של תובנות, מחשבות ושאלות. הספר מורכב ממגוון טקסטים, כגון ניתוחים, תיאורים, תצפיות והרהורים, כמו גם צילומים, אנקדוטות וקטעים מתוך רשימותיו. אלה משמשים לתיאור אירועים, וכן אמצעים להבנת המשמעויות התרבותיות, החברתיות והארגוניות הרב-גוניות של המלחמה ושל צה"ל.

אדגיש בתחילת סקירה זאת שאני מכיר את אסף חזני ואת עבודתו יותר משני עשורים, וקראתי טיוטה מוקדמת וקצרה בהרבה של ספר זה. כמו כן אציין כי אני עורך מחקר מקיף על הלוחמה בעזה ממבט סוציולוגי, וברוח זאת קראתי את הספר.

כדי לתת לקוראים טעימה ממקורות ניתוחי ומנקודת המבט האנתרופולוגית הייחודית שמציע חזני, אבחן תחילה שתיים מתובנותיו. הראשונה מתמקדת בהבנת האלימות

כמשהו טוטלי ובשאלה אם ניתן כלל לדבר על "אלימות מאורגנת". שאלה זו מובילה לא רק לבעיה הסוציולוגית של פעולה צבאית קולקטיבית, אלא גם להנחות העומדות בבסיס המשגת הפעלת כוחו ההרסני של הצבא על בני אדם, על הטבע ועל הסביבה הבנויה. התובנה המרתקת השנייה מופיעה בפרק על הלחימה ברשת המנהרות התת-קרקעית של עזה. חזני מציע ללכת מעבר לפרספקטיבה הצבאית, הרואה בה אתגר מבצעי. במקום זאת, בצורה מבריקה הוא מציע לדמיין את הרשת כסוג אחר של קוסמוס, עולם אלטרנטיבי. לשם כך הוא מציע לבחון אותה כריזום, מושג שפיתחו הפילוסופים דלז (Deleuze) וגואטרי (Guattari) כדי לתאר תרבות עם קשרים בין כל אחד ממרכיביה ללא קשר לסדר כולל בעל מבנה או נקודת כניסה מוגדרים מראש.

כיוון שקשה לתאר את עושרו של ספר זה, הרשו לי לתאר את מה שאני רואה כסוגיות החשובות ביותר שהוא מעלה, ולציין כיצד פעם אחר פעם הוא גרם לי לחשוב על השלכותיהן הרחבות ואף על ההסברים המשלימים לטענותיו. אתחיל בשני מסגורים חשובים. על הקוראים להבין שהספר נכתב מנקודת מבטו של קצין מטָה שיש לו גישה לקציני שטח. בהיותו כזה נוטה הספר להיות ממוקד בקצינים, והוא מציע פחות תובנות לגבי המאבקים היומיומיים, הקשיים, והדינמיקה החברתית של חיילים בדרגים נמוכים יותר. סוגיות כגון מורל, סגנונות מנהיגות או מניעים בדרגים אלו, או השפעת מדיניות הצבא על הדרגים הזוטרים, אינם תופסים חלק מרכזי בספר. על אלה אפשר לקרוא, לצד ניתוחו המצוין של חזני, ספרים פופולריים שפורסמו לאחרונה. יתר על כן, וחזני ברור מאוד לגבי נקודה זו – הספר עוסק רק בחודשי המלחמה הראשונים. לפיכך, ובניגוד לכמה מסוקרי הספר הקודמים, שראו בו תיאור של המלחמה כולה, אני ראיתי בו חקירה מעמיקה ומעוררת מחשבה של השלב הראשון של המלחמה. לדוגמה, תיאורו הָרגיש את תחושת חוסר האמון של החיילים במדינה ובצבא עקב כישלון שבעה באוקטובר, כמו גם תחושת הבלבול בתקופה הראשונה של המלחמה היו חזקות במיוחד בתקופה זו, ופחות אחריה. דוגמה נוספת להתמקדות בשלב הראשון של המלחמה היא התייחסות לתרומות ציוד אזרחי, תופעה שחרגה מהגבולות הרגילים של שימוש אנשי מילואים במשאבים אזרחיים לצורכי יחידותיהם, ואפיינה את החודשים הראשונים בלבד.

חזני עושה שימוש בהכשרתו האקדמית כאנתרופולוג כדי לנתח את המתרחש בשדה הקרב וכן רבות מהדינמיקות הארגוניות הכרוכות בכך. אך בעוד הוא מציע נקודות מבט מקוריות מאוד, הספר אינו מבוסס על קריאה מעמיקה של הספרות המדעית הרלוונטית לדינמיקה החברתית של לחימה או של הצבא. לדוגמה, אחת הביקורות העיקריות שהושמעה כלפי

צה"ל – שהיא לרוב מוצדקת – הייתה השימוש האינטנסיבי שלו בכוח אש. אלא שכוח האש האינטנסיבי ששימש את צה"ל מוסבר רק חלקית על ידי הרגשות המעורבים של נקמה ושל תחושת הכישלון, שאותן מיטיב חזני לתאר. מהמחקר שלי עולה מרכיב מרכזי אחר, והוא שהאלימות המונעת מרגשות נקמה על מתקפת שבעה באוקטובר אפיינה את השלב הראשון של המלחמה, בדיוק התקופה שחזני מנתח במיומנות כה רבה. יתר על כן, כהשלמה לניתוח של חזני אוסיף כי חלק מההרס אינו תוצאה של פקודות ישירות ממפקדים בכירים או מרגשי נקם, אלא תולדה של יוזמות מקומיות או תוצאות בלתי-מכוונות של החלטות טקטיות מכוונות. יהיו אשר יהיו הסיבות הספציפיות לשימוש בכוח ההרסני של צה"ל, את ההשפעה הכוללת אפשר להגדיר, ללא ספק, כסוג של אורביסייד (urbicide) – הרס נרחב ביותר של הערים בעזה.

ספרו של חזני מצייר תמונה לא מחמיאה של תפקוד הצבא. כקצין מטה בכיר הוא מתאר צבא המתקשה להגדיר יעדים ברורים ולהציג מדדי הצלחה מוחשיים, וכנעדר תכלית אסטרטגית ברורה. מצב שהוביל לתסכול בקרב חיילים ומפקדים. טענתו של חזני גרמה לי להרהר כיצד כתחליף למדדים ברורים הציג הצבא "מצעד" של נתונים סטטיסטיים מצטברים על פעולות צה"ל: מספר פעילי חמאס שנהרגו, אמצעי לחימה וחומרי תעמולה שנמצאו או אורכי מנהרות שהושמדו. תובנה מאלפת מצויה בתיאורו של חזני את הצבא כמורכב מ"מיליציות" המחוברות באופן רופף להיררכיה הצבאית הפורמלית. אכן, קריאה אחת של תהליך "מיליציוניזציה" זה יכולה להסיק שמקורו בחוסר האמון של האזרחים במדינה ובאכזבתם מהצבא. יחד עם זאת, יש למקם את טענתו המעניינת של חזני בהקשרה ההיסטורי ובמונחים של "הגיון הפעולה" של יחידות בקרבות. מבחינה היסטורית, צה"ל עצמו מבוסס על הרעיון של מיליציה המורכבת מאנשי מילואים. יתר על כן, כאנשי מילואים הם במיקום חברתי וארגוני הן בתוך הצבא הן מחוצה לו בעת ובעונה אחת. מיקום זה, כפי שמראה עבודתי עם עדנה לומסקי-פדר וניר גזית, מעניק לאנשי מילואים מידה של אוטונומיה בהשוואה לצבא הסדיר (חיילי חובה וקציני קבע) ופוטנציאל ביקורתי על תפקודו. באופן אירוני, בהיותו הוא עצמו איש מילואים, ספרו של חזני הוא אינדיקטור לעמדה זו של "בפנים ובחוץ". הנקודה החשובה לא פחות מכך היא שמבחינה מבנית יחידות מילואים מחוברות באופן רופף להיררכיית המפקדים, ומאופיינות בדרגה של ארגון עצמי (self-organization). נוסף על כך, ה"הידרדרות" לכאורה ליחידות חצי-אוטונומיות (שכל אחת מהן מאופיינת בשילוב של סגנונות מנהיגות, מניעים, וקשרים בלתי-פורמליים ייחודיים) מצוינת בניתוחים קודמים כמאפיין מרכזי של האופן שבו צבאות מתפקדים במהלך קרבות. מה שחזני מצא, אם כן, הוא ביטוי אחד של לחימה המתבצעת בידי כוח המורכב ברובו מאנשי מילואים, ואשר נוטה לפעול במסגרות בעלות אוטונומיה מסוימת.

ספרו של חזני מתחקה באופן מאתגר ומרתק אחר השפעותיה של הזהות היהודית על הצבא, השפעות שמשקיפים רבים (ואולי קוראי כתב העת הזה) רואים כתהליך הדתה (religionization) ליניארי של החברה הישראלית ושל צה"ל. לדוגמה, חזני מנתח כיצד הפכה מלחמת עזה לסכסוך המהדהד מיתוסים מקראיים שהתעוררו לתחייה, ואף כיצד שוב ושוב מופיעים מונחים ופרקטיקות בעלי קונוטציות מקראיות. ואכן, ישנה התפשטות של סמלים בעלי משמעות יהודית – בטקסים ובתפילות פומביות, בשפע של כיפות או בקישוטים של מדים (טלאי משיחות אך גם גולגולות וסמלים אחרים), או כניסתם של חברי הציונות הדתית לזרועות הלחימה. עם זאת, חזני אינו מהסס לבקר את השפעתם של מרכיבים יהודיים על הצבא, בטענה שהם באים על חשבון המסגרת האזרחית המאוחדת. באופן דומה הוא מוצא שהרבה מהסמליות ומן השפה המקראית משמשים באופן בעייתי ובדרכים המנותקות מהמציאות המורכבת בשטח. בהיותו מחויב לעבודה אמפירית כאנתרופולוג, הוא כולל גם אנקדוטה המתארת שני קצינים הלועגים לדבריו של רב צבאי במהלך טקס, אולי כעדות לכך שתהליך חדירתם של אלמנטים דתיים יהודיים לצבא אינו אחיד.

ההשפעה החזקה של הזהות היהודית על צה"ל הובילה אותי לשקול הסבר משלים לטענתו המרתקת של חזני. את הביטויים ה"יהודיים" השונים ניתן לראות לא רק כמסמנים תהליך הדתה פשוט, אלא באופן רחב יותר – כביטוי ללאומנות ולשוביניזם הגוברים בקרב רבים בציבור הישראלי. לחלופין, ניתן אולי לפרש את השימוש בשפה המקראית כניסיון להעניק משמעות המבוססת על חיפוש (לעיתים סלקטיבי) אחר נרטיבים מכוננים, שבחברה הישראלית מקורם בהיסטוריה היהודית. בדומה לכך, ניתן לראות במלחמה עצמה אירוע מכונן (או מגדיר מחדש) עבור החברה הישראלית: אירוע המתמקד בעיקרון המרכזי של הציונות – ישראל כמדינה יהודית. נקודה זו מומחשת באמצעות כינוי המלחמה "חברות ברזל", כינוי המהדהד הן את דוד המקראי הן את הרטוריקה הציבורית על המלחמה כמלחמת העצמאות השנייה של ישראל. המשבר, הכאוס והרגשות המורכבים בחודשים הראשונים של המלחמה, שתיאר חזני בצורה כה מיומנת, יכולים אפוא להיראות כמובילים לשינויים בתפיסת הזהות הלאומית. במילים אחרות, "אובדן" השפה, חוסר היכולת לבטא את הכאוס, הטראומה ועוצמת האירועים במהלך שבעה באוקטובר ובסמוך לו, מעידים הן על חוסר אונים מילולי הן על חיפוש אחר הבנות יסודיות לגבי "מי אנחנו?" ו"מה אנו עושים כאן?".

הספר העשיר והמרתק חושף את הפער העצום בין השיח הציבורי על המלחמה לבין החוויה הקשה והמורכבת של הלוחמים בשטח; בין קונפליקטים פוליטיים אינטנסיביים כפי שהם מתוארים בערוצי התקשורת השונים לבין "חיי היום-יום" של המשרתים, ובמיוחד של הלוחמים. פער זה מערער על תפיסותינו ועל מוסכמות רבות, ומעורר רגשות לא נוחים. עם זאת, על אף שקריאת הספר אינה קלה, זוהי קריאה חיונית לכל מי שמבקש להבין את המציאות המורכבת של מלחמת עזה (במיוחד במהלך השלב הראשון שלה), ואת השפעתה על החברה הישראלית. מעבר לשלל התובנות שחזני מציע בעקביות, מצאתי שהניתוח שלו מוביל אותי לחשוב מחדש על ההשלכות ארוכות הטווח של המלחמה: למשל, תהליכי ההשגרה והברוקרטיזציה של האלימות הצבאית והשפעותיהם המנרמלות את המלחמה. מזה זמן רב לא קראתי ספר מעניין ומסקרן כספר הזה.

פרופ' אייל בן-ארי, מכון ירושלים לאסטרטגיה ולביטחון

דוא"ל: eyal1953@gmail.com